

tárazza meg. A lányok/nők a nemi sztereotípiák következtében azonban alacsonyabb pozícióban tűnnek fel, ugyanis sok esetben a fiúk/férfiak segédjeként, az uralkodó táncosnőiként szerepelnek, akiket tárgyként kezelnek. Ennek alapján a nők akarva-akaratlanul is alsóbbrendűnek számíthatnak, hiszen a társadalom az irodalom segítségével is újratermeli a lányok/nők és fiúk/férfiak közti egyenlőtlenséget.

MIÉRT ÉPP FIÚKNAK/ LÁNYOKNAK AJÁNLOTT EGY-EGY SZÖVEG?

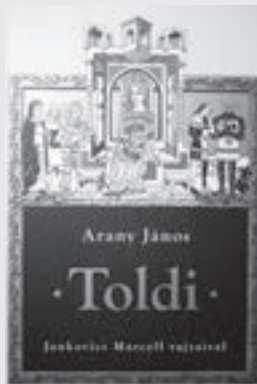
A fiúk olvasmányai a történelem, a hazafiasság, a hősök, a csatározás, a harc, az uralkodók és a hatalom témaköreit dolgozzák fel. Ezek a kérdéskörök egy fiú-/férfiideált alakítanak ki a gyermekben azzal a céllal, hogy ezt tekintsék normálisnak, követendőnek. Az ettől való elhajlás a nemi sztereotípiák alapján létrehozott szerepelvárással ütközik. Ebből adódóan a fiúnak/férfinek nem szabad érzelmeit kimutatnia, az autókön és egyéb fiús játékokon kívül mással játszania és a lányokat/nőket magasabb rendűként kezelnie.

A lányok olvasmányai ezzel szemben az érzelmekkel, a házassággal, a megfelelési kényszerrel, a halállal, a monogám létformával, az iskolázottság kérdésével, a felelősség vállalásával, az anyaszereppel és a neveléssel foglalkoznak. Ez a tradicionális feminin sztereotípiát azt sugallja a lányoknak/nőknek, hogy a háztartásban és a gyermeknevelésben állják meg a helyüket. Ha ezt az álláspontot a lány elsajátította, eleget is tett a társadalmi szerepelvárásának. A szövegek besorolásakor szerepet játszott még az egyes színek szimbolikája, hiszen a kék színt a fiúkhoz, a piros színt pedig sztereotipikusan a nőkhöz társítják.

Az olvasmányok szövegei összességében a férfiak dominanciáját jelenítik meg, akik felsőbbrendűsége több helyen is bebizonyosodik, hiszen a legtöbb férfi szereplő egy mintaképet alkot. A lányok számára viszont továbbra is a sztereotipikusan alárendelt pozíciót közvetítő nőábrázolás érvényesül.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- BÁRCZI Zsófia (2015): *Apa olvas, anya főz... Alsó tagozatos tankönyvek nőképe Szlovákiában*, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 29-34. In: *Nőképek kisebbségben III.*, Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről, Pozsony [online] http://phoenix-ngo.sk/wp-content/uploads/2015/12/Nokepek_kisebbségben_III_konferenciak%C3%B6tet.pdf (letöltve: 2016. 9. 12)
- CS. CZACHESZ Erzsébet – LESZNYÁK Márta – MOLNÁR Edit Katalin (1996): *Lányok és nők kötelező olvasmányokban, tankönyvekben*, In: *Educatio*, 417–430. [online] http://epa.oszk.hu/01500/01551/00078/pdf/EPA01551_educatio_1996_3_417-430.pdf (letöltve: 2017. 1. 23)
- GALUSKA László Pál (2008): *A Pál utcai fiúk értelmezésének kérdései a magyar gyermekirodalmi kutatásban*, In: *Könyv és Nevelés*, 10. évfolyam, 2008/3 [online] http://www.tanszertar.hu/eken/2008_03/glp_0803.htm
- KERESZTY Orsolya (2005): *A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata tankönyvekben*, [online] http://www.tanszertar.hu/eken/2005_03/kereszty.htm
- KERESZTY Orsolya (2007): *A társadalmi nem (gender) mint a kutatás tárgya a pedagógiában*. In: *Educatio*, 4. 637–649. [online] <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00042/pdf/658.pdf> (letöltve: 2016. 9. 20)
- NÉMETH Zoltán (2015): *Itinerárium*, MEDIA NOVA N a Nap Kiadó – Dunaszerdahely közreműködésével, Dunaszerdahely
- PETRES CSIZMADIA Gabriella (2015): *Kortárs mesék nőképei*, 83-89. In: *Nőképek kisebbségben III.*, Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről, Pozsony [online] http://phoenix-ngo.sk/wp-content/uploads/2015/12/Nokepek_kisebbségben_III_konferenciak%C3%B6tet.pdf (letöltve: 2016. 9. 12)
- THUN Éva (1996): *„Hagyományok” pedagógia – feminista pedagógia*. In: *Educatio*, 404–416. [online] http://epa.oszk.hu/01500/01551/00078/pdf/EPA01551_educatio_1996_3_404-416.pdf (letöltve: 2017. 1. 29)
- Valuczka András – Tóth Krisztina: *Irodalmi ikerkönyvek*, 6. évfolyam. *Olvasmányok fiúknak, lányoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005.

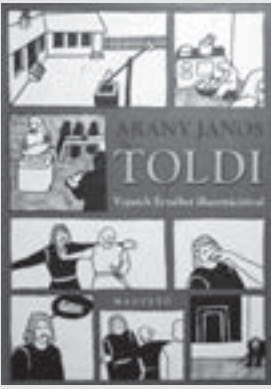

A korunkban tapasztalható felfokozott medialitás jelentős hatással bír az olvasásra. A tömegművelés miatt, melyek az írott szöveg mintájára történeteket kínálnak a befogadónak, az olvasás vesztett abból a dominanciájából, mely a múlt században még abszolút sajátja volt. Erre a jelenségre reagálva az irodalomban egyre gyakrabban bukkannak fel intermedialis jelenségek. Megnőtt a jelentősége az olyan kevert műfajoknak (képregény, vizuális költészet, illusztrált irodalom), melyek átmenetet jelentenek a nyelvi és vizuális médiumok között. Ezeknek az összetett médiumoknak a működési elve azon alapszik, hogy a jelentés a verbális és a vizuális elemek együttműködése révén jön létre. Az említett műfajok közül az illusztrált irodalom az, amelyikkel a legkevesebb tudományos kutatás foglalkozik, annak ellenére, hogy semmivel sem alacsonyabb rangú a másik kettőnél, sőt, a képzőművészet ebben a műfajban jelenhet meg a leghatározottabban és a legnagyobb változatosságban.

A többi verbális-vizuális műfajhoz hasonlóan az illusztrált irodalom sem redukálható szövegre és képre, mivel úgy elveszne a kettő kölcsönhatásából a két médium „között” létrejövő jelentésbeli és esztétikai többlet. Ha jobban szeretnénk érteni a „köztséget”, a befogadóra hatást gyakorló médiumok működését, érdemes kevert médiumokkal foglalkozó művészeti kutatásokat végezni, melyek során felmerülnek az ilyen és ehhez hasonló kérdések: valóban alakítja-e a befogadást az illusztráció, képes-e párbeszédet kezdeményezni a kép a szöveggel, netán módosítja-e a jelentését. A klasszikus magyar irodalomból vett példa egyrészt az illusztráció (együtt)működését, a tipológiai és technikai különbségek érzékeltetését szolgálja, miközben reflektál a szöveg- és képbefogadás esztétikai folyamataira. Másrészt közvetlenül rámutat azokra a különbségekre is, amelyek a felnőtt és a gyermekirodalom illusztrálásának hagyományában kimutathatók.

Az illusztrált Toldi. Szöveg és kép összehasonlító elemzése.

Az elemzés során gyakran kerül összehasonlításra a két médium, eszközeik és „üzeneteik”. Az alapvető problémát az jelenti, hogy milyen módszerrel, milyen közös nevező alapján lehet összehasonlítani a művészeteket. Mikor különböző művészeti ágakat hasonlítunk össze, elhagyjuk az irodalom területét, tehát az irodalom módszerei is érvénytelenné válhatnak. Claus Clüver-re utal Angelika Corbineau-Hoffmann, mikor azt mondja, hogy a művészetek összehasonlításának nincs sem megbízható elmélete, sem módszertana. (CORBINEAU-HOFFMANN 2008) Az összehasonlítás mégis elvégezhető például a konkrét hatásokra és analógiákra hivatkozva,

KANTÁR BALÁZS

AZ ILLUSZTRÁCIÓ LEHETŐSÉGEI AZ IRODALOMOKTATÁSBAN

melyek minden mediális és technikai különbség ellenére is léteznek. Ezekre épülhet az elemzés átgondolt és tudatos koncepciója. Az elemzés során a Varga Emőke-féle háromlépcsős értelmezési modellt is használok, melyben először a szöveg és a kép közötti analógiákat, majd a különbségeket, végül a „közöttségéből” létrejövő mélyebb összefüggéseket igyekszem meglátni és lejegyezni.

Az ilyen elemzés elvégzéséhez a legtöbb esetben elegendő egy, az általánosnál csak egy kicsivel mélyrehatóbb képzőművészeti műveltség. Szegedy-Maszák Mihály azt mondja: „Könnyelműség volna föltételezni, hogy egyazon ember érthet irodalomhoz, festészethez, zenéhez, színházhoz és mozgóképhez.” (SZEGEDY-MASZÁK 2010) Viszont egy kritikusától, aki illusztrált kiadványokról kíván értekezni, elvárható egy bizonyos tájékozottság az irodalmi művek és képzőművészeti alkotások, valamint a két művészeti ágazat kifejezőeszközei, fontosabb elméletei terén. Werner Wolf kimondottan biztatja a kutatókat a saját szakterületük biztonságát jelentő határainak átlépésére. „Biztos, hogy az intermedialitás egy kutatója sem lesz egyformán jól felkészült az összes szóba kerülő médium történetéből és elméletéből. De ennek egyáltalán nem szabad akadályt jelentenie az intermedialitás szférájába történő belépés esetében. Épp a mi médiumok által meghatározott korunkban van értelme egy médium szakértőjének megismerni legalább az egyik szomszédos területet.” (WOLF 2014: 79) A művészi tevékenység eredményeképpen egyre több intermedialis alkotás jön létre – s erre a kritikának és a tudománynak is reagálnia kell. Szükség van tehát olyan irodalmárookra, akik lehetőségeikhez mérten tájékozottak egy vagy több további művészeti ágban is, és rendelkeznek az illusztrált könyvek kritikai reflexiójához szükséges kompetenciákkal.

Egy olyan irodalmi alkotást választottam az elemzés tárgyául, mely része az iskolai tananyagnak, gazdag értelmezési lehetőségeket rejt, több eltérő illusztrált kiadása hozzáférhe-

tő, valamint kellő mennyiségű kritikai szöveg is íródott róla. Arany János Toldijára ez mind érvényes. „Nincs még egy Arany-mű, amellyel ennyi és ilyen mélységű írás foglalkozna (...).” (NYILASSY 1998: 40) Hozzáteszem, hogy kevés olyan kanonikus szöveg van a magyar irodalomban, melyhez ennyiféle illusztráció készült, mint a Toldihoz. Böven volt miből választanom, hiszen többek között Zorád Ernő, Kass János, Vojnich Erzsébet, Jankovics Marcell, Jenkovszky Iván, Domján József, Győry Miklós vagy id. Fáy Aladár is készített a Toldihoz különböző illusztrációkat.

Ezek közül négy változat az, ami valóban könnyen elérhető, a vizsgálódásomhoz is ezeket tanulmányoztam. A Kass-féle változatra azért esett a választásom, mert a többinél jóval korábban készült, széles körben elterjedt, klasszikusnak számít. Jenkovszky Iváné sokkal újabb, gazdagon illusztrált és díszített. Vojnich Erzsébetnél egyebek mellett a könyvillusztrációként fellépő képregény teszi izgalmassá a kötetet. A Jankovics Marcell-féle változatban az illusztrációk önállóan hatnak, a kiadvány egy album benyomását kelti. A négy választott változat a szöveges részében megegyezik, a vizuális oldaluk természetesen eltérő. Más a könyvek formátuma, a kötés fajtája, a papír minősége, a nyomtatás technikája, a tördelés, a betűk színe, mérete, típusa és természetesen az illusztrációk is. Bár nagyon fontosak, a jelentést ugyanúgy befolyásolják, és a képektől igazából elválaszthatatlanok – az első néhány jelenséget csak megemlítem, mert a vizsgálatom elsődleges tárgya az illusztráció.

Nem minden irodalmi alkotáshoz készülnek illusztrációk. Nehéz lenne megmondani, hogy mi is az, ami egy műben magához vonzza az illusztrációkat. A szöveg és illusztráció együttműködésének vizsátatát a Toldi-recepció néhány gondolatából kiindulva

kezdem, melyek az értelmezés során viszonyba állíthatók az épp vizsgált illusztrációkkal. Az Arany-műben rejlt többféle olvasati lehetőség feltárása rávezethet bennünket arra, mi az a szöveg jelentésrétegei közül, ami a képzőművészekre leginkább inspirálóan hatott. Másfelől nézve pedig kiderülhet az is, hogy a kreatívabb illusztrációk hogyan alakít(hat)ják, gazdagíthatják tovább a szöveg értelmezéstörténetét.

A Toldi gondosan felépített, feszes kompozíciójára jellemző, hogy minden ének a cselekmény egy-egy lényeges mozzanata köré szerveződik. Így az énekenkénti egy darab illusztrációval tulajdonképpen az egész cselekményt „újra lehet alkotni”, akárcsak a krisztusi szenvedéstörténetet a keresztút képeivel.

Ahogy a szöveget, úgy az illusztrációkat is egy központi figura, a mű főszereplője határozza meg. Az illusztrációkon többnyire emberi alakok szerepelnek, leggyakrabban a főszereplő, valamint gyakori a természeti, főleg az állati motívumok megjelenése. A figurák megalkotásához a képzőművész elegyíti a szöveget és a saját intencióját. Bizonyos szöveghelyek inspirálóbbak lehetnek, mások kevésbé. Mindenesetre Arany szövegében bőven akad olyan elem, mely kiindulási pontot nyújthat a szöveget feldolgozni kívánó illusztráto-

roknak. „Arany János Toldijában a kibillent társadalmi szerepével, pusztító indulataival és tehetetlenségével küszködő főszereplő haragjában gyilkosságot követ el. Az emberi közösségből kizárt Toldinak, akit a szöveg kutyához, komor bikához, vadkanhoz, tűzokhoz, űzött szarvashoz, farkashoz hasonlít, be kell járnia a vezeklés kemény útját. Ahhoz, hogy igaz emberré váljon, meg kell halnia, és föl kell támadnia, hogy állati létén uralkodva elnyerje a király – és az uralkodón keresztül a Gondviselés – kegyelmét. Amikor Toldi legyőzi a nádasban a farkast, majd az elszabadult bikát, végül Mikolát, a cseh vitézt, aki egyébként magának Miklósnak a nevét viseli, akkor tulajdonképpen önmagán arat háromszor diadalt. Toldi lelki átalakulását és győzelmét követő kegyelmi pillanatban helyreáll a világ rendje.” (ACÉL 2016) Acél Zsolt rövid összefoglalója sok olyan motívumra utal, melyek gyakran az illusztrációk alapköveiként bukkannak fel. A homlokegyenest eltérő illusztrátori koncepció miatt nehéz lenne kiragadni egy olyan motívumot, amely mind a négy választott kiadványban egyformán

megjelenik. Az elemzések célja a négy kiadvány vizuális oldalának jellemzése, hasonlóságainak és különbségeinek számbavétele. Szöveg és kép vizsgálatok elsősorban a befogadóra gyakorolt hatás áll a fókuszban. Azok az illusztrációk, melyek szervesen egybeépülnek és együttműködnek a szöveggel, nemcsak újabb jelentéseket hozhatnak létre, de az irodalomoktatásban is felhasználhatóvá válhatnak.

(folytatjuk)

BIBLIOGRÁFIA

- ACÉL ZSOLT: Elbeszélés és élettörténet Petőfi Sándor János vitéz című művében <http://www.forrasfolyoirat.hu/0906/acel.pdf> (Letöltés dátuma 2016. 5. 20.)
- ARANY JÁNOS, Toldi. JANKOVICS MARCELL rajzaival. Budapest, Méry Ratio 2010.
- ARANY JÁNOS, Toldi. JENKOVSKY IVÁN rajzaival. Budapest, Aranyhal Kiadó 2003
- ARANY JÁNOS, Toldi. KASS JÁNOS rajzaival. Budapest, Móra Könyvkiadó 1975.
- ARANY JÁNOS, Toldi. VOJNICH ERZSÉBET illusztrációival. Budapest, Magvető Kiadó 2008.
- CORBINEAU-HOFFMANN ANGELIKA 2008. Úvod do komparatistiky Akropolis Praha
- IMRE LÁSZLÓ 1996. Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

IMRE LÁSZLÓ 1998. Arany János. In: IMRE LÁSZLÓ – NAGY MIKLÓS – S. VARGA PÁL: *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

- MILBACHER RÓBERT: Arany János és az emlékezet balzsama. Budapest, Ráció Kiadó 2009.
- NYILASSY BALÁZS: A konzervatív-modern költő. Arany János verses epikája. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó 2001.
- NYILASSY BALÁZS: Arany János. Budapest, Korona. 1998.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: A művészetközi vizsgálódás kísértése és akadályai in. Boka László, Sirató Ildikó (szerk.): *Érték és értelmezés Gondolat Kiadó*, 2010.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Képpé vált szöveg, szöveggé vált kép. In: *Studia Litteraria* 2013. LII. Évfolyam 1 – 2. p. 18-27.
- SZILÁGYI MÁRTON 2005. „Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének” (Arany János: Toldi). In: *Alföld*, (56. évf.) 12. sz. 85. old.
- SZILÁGYI MÁRTON: Bűnbeesés és megtisztulás. internetes forrás: <http://www.villanyспенot.hu/?p=szoveg&n=12237> (letöltés ideje 2015. 10. 4.)
- VARGA EMŐKE 2012. Illusztráció a teóriában, kritikában, oktatásban. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- WERNER WOLF *Intermedialita: široké pole vyzkumu a vyzva literární vědě. Česká Literatura*, 59, 1, pp. 62-86. http://www.phil.muni.cz/plonedata/wcls/texty/intermedialita/cs_wolf_intermedialita_uvod.pdf (Letöltés ideje 2014. 12. 3.)

